

ДО ПИТАННЯ ПРО РІВЕНЬ ЗЛОЧИННОСТІ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ТРЕТИНА XIX ст.)

Кожне суспільство на будь-якому етапі свого розвитку потребує соціальної стабільності та захищеності прав людини від зазіхань не лише з боку окремих людей, але й державних установ. Саме для сталості людського життя і повинна слугувати судова влада. Особливістю західноєвропейської судової системи нового часу було панування законів, яким підпорядковувалися навіть монархи. Варто згадати, що у Речі Посполитій у разі порушення королем законів шляхта мала право на опір – «рокош». Натомість у Російській імперії правителі були самодержцями, які не підлягали жодним обмеженням у своїй внутрішній та зовнішній політиці.

Правобережна Україна на межі XVIII–XIX ст. зазнавала складних трансформаційних процесів. Згідно річпосполитської судової традиції локальна шляхта самостійно вибудовувала судочинство та вирішувало свої проблеми, послуговуючись III Литовським статутом, сеймовими конституціями, виборними судьями та затребуваною інституцією адвокатури. Після захоплення Імперією правобережних територій розпочалися зміни у адміністративній і судовій системах згідно «Уреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р., за якими судові структури де-факто контролювалися верховною владою та місцевими адміністраторами. За Павла I відбулися зміни в імперській політиці – вона стала більш виваженою і центр розпочав більш уважно ставитися до запитів місцевих еліт. Заради здобуття лояльності шляхти були відновлені окремі елементи річпосполитської судової процедури, чинність III Литовського статуту та сеймових конституцій, легалізовано адвокатуру. Проте обережність і навіть поступливість верховної влади стосовно шляхти проявлялися передусім у цивільному судочинстві. Натомість у розгляді кримінальних проваджень влада проявляла твердість, вимагаючи дотримання законності та справедливості. Для повітових судів і магістратів Волинської губернії під час розгляду кримінальних справ обов'язковим став ревізійний процес у головному суді, що вимагало ретельності на етапі слідства та дотримання норм під час формального розгляду справ. Ще однією особливістю стало дотримання станового підходу до покарання злочинців: шляхтич за вбивство сплачували грошовий штраф (нав'язку), натомість представники інших непривілейованих станів підлягали тілесним покаранням і рекрутству чи засланням до Сибіру. Як же впливали на рівень злочинності судова процедура та станова система покарання? Відповіді на ці питання ми спробуємо дати далі.

Передусім необхідно з'ясувати номенклатуру кримінальних злочинів. У матеріалах фонду 16 «Волинський головний суд» Державного архіву Житомирської області відклався «Генеральний реєстр справ кримінальної палати і кримінального та тимчасових кримінальних департаментів з 1796 р. по 1826 р.» [2]. На 1316 аркушах відображено по роках всі справи, які надійшли до відповідних департаментів на ревізію (Таблиця 1). Недоліком реєстру можна вважати відсутність інформації про покарання.

Зауважимо на прогнозовану еволюцію понять «злочин» і «класифікація злочинів». Згідно ст. 12 «Кримінального кодексу України» 2001 р. кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Проступком вважається діяння, за вчинення якого передбачено основне покарання у вигляді штрафу (не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян¹) або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Злочини поділяються, залежно від покарання, на нетяжкі (основне покарання – штраф у розмірі не більше 10 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років), тяжкі (відповідно – двадцять п'ять тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років) та особливо тяжкі злочини (понад двадцять п'ять тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі) [5, с. 12].

Проте дана класифікація не може бути застосована до правобережних територій наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. Якщо згідно ст. 24 Конституції України визначено, що «всі громадяни є рівними перед законом і не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [4], то в становому суспільстві ставлення до підозрюваного залежало від його приналежності. Саме тому за вбивство кріпака шляхтич сплачував штраф (нав'язку), а міщанин чи селянин-кріпак піддавалися тілесним покаранням із наступним рекрутством чи засланням до Сибіру. Окрім цього, будь-який вирок для представника еліти вимагав обов'язкового схвалення імператором, що вимагало від судових органів особливої ретельності у підготовці справ [9, с. 391–436].

Для зручності ми використаємо класифікацію за видами злочинів: проти особи (вбивства, самогубства, ненасильницька смерть (фактично констатація смерті), побої), проти казенної чи приватної власності (крадіжки і пограбування, продаж і скупка краденого, переховування втікачів (кріпаки вважалися приватною власністю), самовільні порубки лісу,

¹ 1 неоподаткований мінімум доходів громадян обчислюється у розмірі 17 грн. [7].

пожежі й підпали, підробка, шахрайство і фальшивомонетництво, контрабанда), проти держави (службові злочини, спротив поміщиків, втеча арештантів і рекрутів) (Таблиця 1).

З рисунку 1 прогнозовано стає зрозумілим, що найбільш поширеною категорією кримінальних злочинів були правопорушення, пов'язані з майном (1797 р. – 44,5 % від загальної кількості, 1806 р. – 56,5 %, 1816 р. – 46,6 % і 1825 р. – 47,8 %). Потрібно приймати до уваги, що до вироку ці провадження доходили лише у випадку беззаперечних доказів або зізнання обвинуваченого. У той же час судові структури виявляли принциповість у випадку злочинів проти особи, де відсоток також був значним: 1797 р. – 28,3 % від загальної кількості, 1806 р. – 13,5 %, 1816 р. – 28 % та 1825 р. – 14,1 %. Проте наведені цифри не можуть відобразити реальну картину рівня злочинності. Послугуючись даними з рисунку 2 про чисельність підсудних у кримінальних провадженнях, які перебували на ревізії у Волинському головному суді, та використовуючи методу Б. Миронова про розрахунки динаміки злочинності у Російській імперії [6, с. 85] отримано дані про низький рівень злочинності у прикордонній губернії (Таблиця 2). Фактично, рівень злочинності у регіоні був у 3,5–4 рази нижчим, ніж загалом по Російській імперії. Якщо ж порівнювати з сучасністю, то станом на 1.01.2021 р. населення України (без окупованих територій Криму, Севастополя, частини Донбасу) становило 41588,4 тис. мешканців [8], а протягом 2020 р. було зареєстровано (без урахування прихованих і не зареєстрованих) 360622 кримінальних правопорушень. Це складає 867 злочинів на 100 тис. населення. При цьому, за інформацією колишнього заступника генерального прокурора України Олексія Баганця, лише у 167098 випадках (або у 46,3%) особам повідомлено про підозру, а до суду направлено ще менше – всього 148332 обвинувальних актів (або тільки 41,1%). Проте «[...] навіть ці відносно невеликі показники розкриття злочинів не свідчать про об'єктивний стан протидії злочинності, [...] частина вчинених кримінальних правопорушень [...] просто не реєструється і явно приховуються!» [3].

Звичайно, що така незначна чисельність злочинів у прикордонній губернії наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. (статус прикордонної мав наслідком «розквіт» контрабанди, незаконні перетини кордону, втечі тощо) має свої пояснення. У першу чергу можна припустити, що можливість самостійно врегульовувати свої спірні питання, стимулювали еліту до певної відповідальності та справедливості у судочинстві. Важливим фактором виступали збереження елементів річпосполитської судової традиції, коли шляхта та містяни підпадали під юрисдикцію відповідно повітових судів і магістратів, зберігалася чинність артикулів III Литовського статуту і сеймових конституцій. Важливу роль відігравали адвокати, які у рамках формального судочинства забезпечували більш

кваліфіковану позицію позивача або відповідача. Не потрібно відкидати ще одного фактору – судовому переслідуванню підлягали особи лише за умови беззаперечних доказів.

Отже, збереження елементів річпосполитської судової традиції, становий підхід до покарань і можливість елітам безпосередньо впливати на судочинство мало наслідком низький рівень злочинності. Якщо порівнювати з ситуацією загалом по Імперії, то у прикордонній губернії вона була нижчою у 3,5 – 4 рази. Ще більш оптимістичною видається ситуація у порівнянні зі сьогоденням, коли рівень офіційної злочинності у 14,5 разів був нижчим.

Література та джерела:

1. Держархів Житомирської обл. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 1. 799 арк.
2. Держархів Житомирської обл. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 2. 1316 арк.
3. Загальний стан злочинності та протидії їй на території України за 2020 рік (у порівнянні зі статистичними даними за 2013–2019 роки). URL: <https://naspravdi.today/uk/2021/04/02/zahalnyy-stan-zlochynnosti/>
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Кримінальний кодекс України. Чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 5 січня 2022 року. Київ: Видавець Паливода А. В., 2022. 312 с.
6. Миронов Б. Н. Российская империя: от традиции к модерну: в 3 т. 2-е изд., испр. Т. 2. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 2018. 912 с.
7. Неоподаткований мінімум доходів громадян 2022 рік. URL: <https://profop.com.ua/informacia/неоподаткований-мінімум-доходів-громадян-2022-рік>
8. Чисельність населення України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/>
9. Шевчук А. В. Судова влада в житті суспільства Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.): монографія. Житомир: Видавець Євенок О. О., 2022. 580 с.

ДОДАТКИ

Таблиця 1

Реєстр кримінальних справ кримінального й тимчасових департаментів

Волинського головного суду²

Види кримінальних злочинів	1797 р.		1806 р.		1816 р.		1825 р.	
	п _{справ}	%	п _{справ}	%	п _{справ}	%	п _{справ}	%
Загалом кримінальних справ, з них	191		646		560		950	
Вбивства	43	23	23	3,6	15	2,7	22	2,3
Крадіжки і пограбування	72	38	231	36	119	21	170	17,9
Переховування втікачів	7	4	34	5,3	4	0,7	122	12,8
Ненасильницька смерть			17	2,6	74	13	39	4,1
Самогубства і спроби			17	2,6	36	6,4	19	2
Побої	11	6	30	4,6	32	5,7	64	6,7
Самовільні порубки лісу			24	3,7	1	0,2	16	1,7
Пожежі і підпали	6	3,1	45	7	56	10	47	4,9
Втеча арештантів і рекрутів			77	11	26	4,6	25	2,6
Продаж і скупка краденого			11	1,7	6	1,1	6	0,6
Спротив поміщиків			9	1,4	5	0,9	16	1,7
Підробка, шахрайство і фальшивомонетництво			19	2,9			16	1,7
Службові злочини			18	2,8	27	4,8	57	6

² Шевчук А. С. 575.

Контрабанда і пов'язані злочини			1	0,2	75	13,4	77	8,1
Інші	59	30,9	90	13,9	84	15	254	26,7

Рисунок 1

Чисельність кримінальних злочинів у Волинській губернії (1797–1825 рр.)³

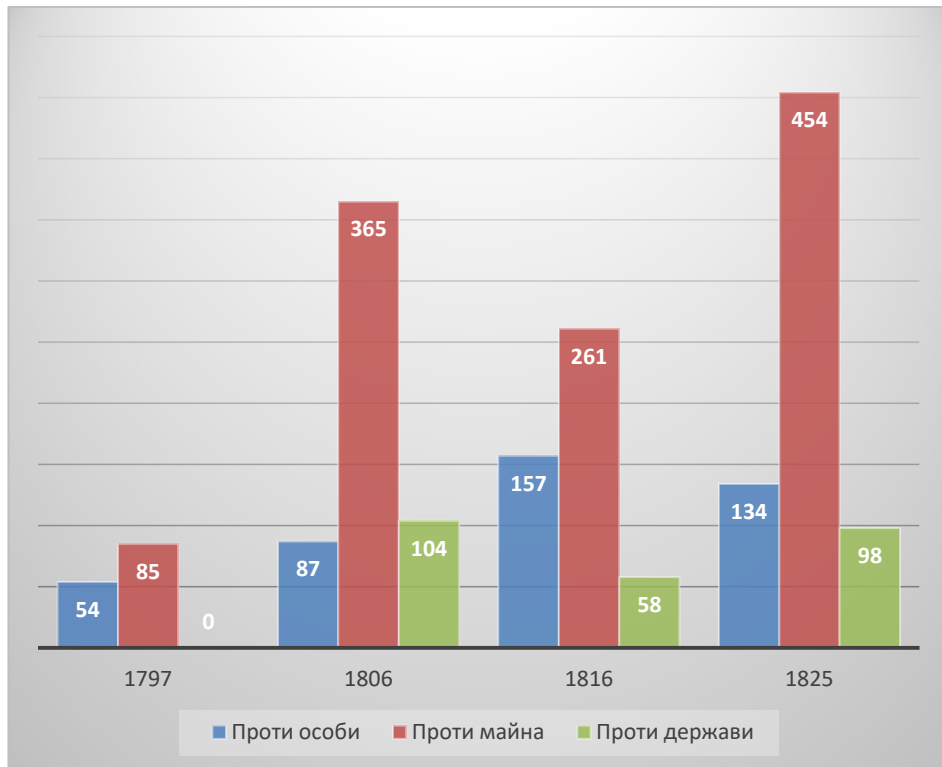
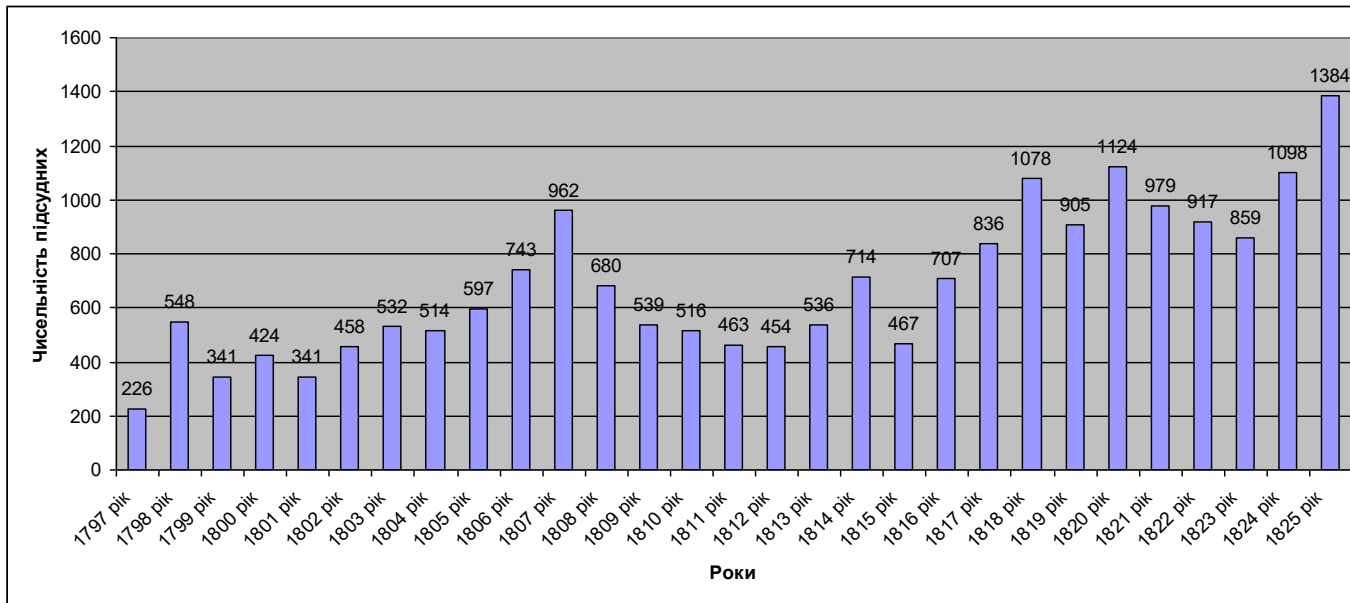

Рисунок 2

Чисельність підсудних у кримінальних справах кримінального й тимчасових департаментів Волинського головного суду (1797–1825 рр.)⁴

³ Держархів Житомирської обл. – Ф.16. – Оп.3. – Спр. 2. – Арк.13–40 зв., 313–358 зв., 762–798 зв., 1187–1268.

⁴ Держархів Житомирської обл. – Ф.16. – Оп.3. – Спр.1. – Арк.2–208 зв., 211–799.

Таблиця 2

Динаміка злочинності Волинської губернії в 1806–1825 рр.⁵

Показники	Російська імперія		Волинська губернія		
	1803–1808	1825–1830	1806	1816	1825
Кількість кримінальних справ на 100 тис. населення	237	260	60	46	75
Чисельність підсудних на 100 тис. населення	322	346	69	58	110
Індекс зростання кримінальних справ	100	110	100	77	125
Індекс зростання підсудних	100	107	100	84	159

⁵ Шевчук А. С. 577.